

**СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР СПРИЙНЯТТЯ ТІЛА
ОСОБИСТОСТЯМИ, ЗДАТНИМИ ДО
САМОПРОЕКТУВАННЯ**

Колярова А.О.

***Анотація.** У статті наведено опис емпіричного дослідження змістовного наповнення семантичного простору сприйняття та розуміння тіла особистостями, здатними до самопроективної діяльності та рефлексії власного тілесного досвіду. З огляду на те, що тілесний досвід переважно не піддається рефлексії тими особами, що є соматично здоровими та не приділяють власному тілу належної уваги, вибірку дослідження сформовано із осіб, для яких здоров'я і краса тіла є необхідною професійною складовою, чи які впродовж багатьох років займаються спортивною діяльністю, а також осіб, котрі мали зовнішні чи внутрішні травми, що стали на заваді повноцінного життя, і, на час дослідження, успішно пройшли реабілітацію. Дослідження змістовного наповнення семантичного простору сприйняття тіла забезпечено реалізацією методу семантичного диференціалу. Шкали методики семантичного диференціалу сформовані за результатами асоціативного експерименту. Результати 200 досліджуваних за створеною методикою семантичного диференціалу були піддані факторному аналізу, в результаті якого визначено дванадцять незалежних факторів. У висновках зазначено, що семантичний простір сприйняття тіла досліджуваними особами є досить широким і може складатися з наступних конструктів відчуття і розуміння: контрольованості тіла; його зовнішніх характеристик; піддатливості тіла до впливів; варіативної динамічності тіла; активності тіла в підтриманні здоров'я; активності тіла в освоєнні нових життєвих функцій; позитивного відчуття власної тілесності; незахищеності тіла в забезпеченні життєдіяльності; активності*

тіла в формуванні іміджу особистості; конгруентності тіла позитивному самосприйняттю; стабільності тіла в його удосконаленні; незначимості тіла.

Ключові слова: *тілесний досвід, рефлексія тілесного досвіду, семантичний простір сприйняття тіла, самопроектування особистості, метод семантичного диференціалу.*

Колярова А.О. Семантическое пространство восприятия тела личностями, способными к самопроектированию

Аннотация. *В статье приведено описание эмпирического исследования содержательного наполнения семантического пространства восприятия и понимания тела личностями, способными к самопроективной деятельности и рефлексии собственного телесного опыта. Учитывая то, что телесный опыт обычно не подвергается рефлексии соматически здоровыми лицами и лицами, которые не уделяют собственному телу должного внимания, выборка исследования сформирована была из лиц, для которых здоровье и красота тела являются необходимой профессиональной составляющей, или которые на протяжении многих лет занимаются спортивной деятельностью, а также лиц, имевших внешние или внутренние травмы, что изменило ход привычной ранее жизни, и на время исследования, успешно прошедших реабилитацию. Исследование содержательного наполнения семантического пространства восприятия тела обеспечено реализацией метода семантического дифференциала. Шкалы методики семантического дифференциала сформированы по результатам ассоциативного эксперимента. Результаты 200 испытуемых по созданной методике семантического дифференциала были подвергнуты факторному анализу, в результате которого определены двенадцать независимых факторов. В выводах отмечается, что семантическое пространство восприятия тела исследуемыми лицами является достаточно широким и может состоять из следующих конструктов ощущения и понимания: контролируемости тела; его внешних характеристик; податливости тела к воздей-*

ствиям; вариативной динамичности тела; активности тела в поддержании здоровья; активности тела в освоении новых жизненных функций; положительного ощущения собственной телесности; незащищенности тела в обеспечении жизнедеятельности; активности тела в формировании имиджа личности; конгруэнтности тела положительному самовосприятию; стабильности тела в его усовершенствовании; незначительности тела.

Ключевые слова: телесный опыт, рефлексия телесного опыта, семантическое пространство восприятия тела, самопроектирования личности, метод семантического дифференциала.

Kolyarova A. Mental map of body awareness by personalities capable of self-designing

Abstract. *The article defines the empirical study of the details of the mental map of awareness and understanding of the body by personalities capable of self-designing activity and reflection of their own bodily experience. Given that bodily experience is largely unrecognizable by those who are somatically healthy and who do not pay due attention to their own body, the survey sample is formed from personalities for whom the health and beauty of the body is a necessary professional component or those, who are for many years engaged in sports activities, as well as personalities who have had external or internal injuries, which have become a barrier to full-fledged life, and, at the time of the study, have successfully undergone rehabilitation. The study of the content of the mental map of body awareness is provided by the implementation of the semantic differential method.*

The scales of the semantic differential method are based on the results of the association experiment. The results of 200 studied by the created semantic differential method are subject to factor analysis, which resulted in the determination of twelve independent factors. In summary it has been observed that the mental map of body awareness by the personalities under study is rather broad and may consist of the following constructs of sensation and understanding: body controllability; its external characteristics; body accessibility to influences; variation body dynamics; body activity in maintaining

health; body activity in developing new vital functions; positive feeling of own physicality; body insecurity in providing life; body activity in formation of the personality image; congruence of the body with self-perception; stability of the body in its perfection; insignificance of the body.

Key words: *bodily experience, reflection of bodily experience, mental map of body awareness, self-designing of personality, semantic differential method.*

Актуальність дослідження. Серед різних видів життєвого досвіду неабияку роль відіграє тілесний як первинний досвід особистості, що задає канву для розуміння й вибудовування особистістю самої себе та власного життя. Тілесний досвід становить основу для інших, більш складних, форм досвіду особистості та, за певних умов, може зумовлювати продуктивність процесів самодетермінації, самореалізації та самопроєктування особистості. У психологічній науці вивченню тілесного досвіду особистості, яка не переживає загострення соматичних хвороб, а, навпаки, здатна самотужки з ними впоратися, приділено недостатньо уваги. Особливості ж тілесного досвіду особистостей здатних до самопроєктування та самореалізації поки що не досліджувались. Складовими тілесного досвіду, зокрема, є образ власного тіла, його суб'єктивна оцінка, які ґрунтуються на індивідуальному семантичному просторі сприйняття власної тілесності. Визначення заявленої теми зумовлено відсутністю психологічних досліджень особливостей семантичного простору особистостей зданих до рефлексії тілесного досвіду та самопроєктування щодо сприйняття власного тіла, а також актуальними соціальними запитами сьогодення.

Стан дослідження проблеми. До концептуальних основ дослідження проблем тілесного досвіду особистості в психології можна віднести положення про тілесність як детермінанту самопроєктування та життєвого самовизначення особистості (А.Ю. Рождественський), про внутрішню психологічну структуру та зміст тілесності (Д.О. Бескова, Г.Є. Рупчев), про тілесність як результат

соціокультурного означення (О.Ш. Тхостов, І.В. Журавльов) і опосередкування змістом (В.П. Зінченко).

Значна кількість досліджень присвячена різним складовим тілесного досвіду особистості: образу тіла (образу «фізичного Я») (О.М. Дорожевець, О.Г. Мотовілін, О.Т. Соколова), границям тіла (границям тілесності) (Д.О. Бескова). На думку багатьох учених (Р. Берні, О.Т. Соколова, В.С. Мухіна, І.І. Чеснокова, І.С. Кон, О.Ш. Тхостов, А.А. Налчаджян та ін.), уявлення про власне тіло, його розміри, форму, привабливість, становлять найважливіші джерела формування уявлень про власне «Я».

На сьогоднішній день у психологічному дискурсі можна виокремити такі варіації артикуляції поняття «тілесність»:

- передумова інтеграції суб'єкта зі світом, «смилова копія» тілесного досвіду (О.В. Лаврова);

- означений досвід інтрацептивних відчуттів як результат соціокультурного означення (І.В. Журавльов, О.Ш. Тхостов);

- складова самосвідомості: «Я-тілесне», «образ тіла», «образ фізичного Я», «границі Я» (М.М. Бахтін, Д.О. Бескова, А.М. Дорожевець, О.Г. Мотовілін, О.Т. Соколова, Н.М. Терещенко);

- тілесний досвід як зовнішня та внутрішня психологічна структура тілесності, границі тілесності (М.М. Бахтін, Д.О. Бескова, Г.Є. Рупчев, О.С. Язвінська).

Переживаючи «тілесну складову» життєвих подій, інтерпретуючи та реінтерпретуючи тілесний досвід, особистість привласнює й асимілює його, перетворюючи на особистісний. Важливу роль у цьому складному багатоаспектному процесі відіграє рефлексія як провідний механізм самопізнання та саморозвитку особистості (О.Г. Асмолов, Г.О. Балл, Д. Деннет, Р. Дженаро, А.В. Карпов, Д.О. Леонтьєв, Т. Натсоулас, Ф. Пітерс, Д. Розенталь, А.В. Россохін, І.М. Семенов, О.Б. Старовойтенко, С.Ю. Степанов, А.С. Шаров та інші).

Метою статті є з'ясування змістовного наповнення семантичного простору сприйняття та розуміння тіла особистостями, здатними до самопроективної діяльності та рефлексії власного тілесного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз вивчення проблеми показав, що тілесний досвід усвідомлюється та рефлексується далеко не усіма індивідами. Зокрема, П. Тищенко наголошував, що «необхідно розрізняти дві принципово відмінні позиції людської самості щодо тілесної мови або особливої мови тіла: «я є тіло» («я є тілесність, яка розмовляє») і «я є слухаючий» (конкретніше «споглядаючий ззовні») мову власного тіла, як відстороненого від мене, що споглядається у вигляді певного образу, буття» [2]. У першому випадку «я є тілесність, яка розмовляє», тобто внутрішнє тіло, залишається незримим для соматично здорової особистості, яка не приділяє йому належної уваги. Зовнішнє тіло, тіло, що споглядається, відкривається суб'єкту виключно як його образ, який будується на порівняннях із соціальними зразками культури тіла.

Тож, з метою емпіричного з'ясування змістовного наповнення семантичного простору сприйняття та розуміння власного тіла, ми обмежились дослідженням тих осіб, які тим чи іншим чином замислювались, усвідомлювали місце тілесності у власному життєздійсненні, тобто володіють певним тілесним досвідом. Окрім цього, обрані для дослідження особи мають, принаймні потенційну, здатність до самопроекування власної особистості, тобто є такими, що суб'єктивно визначають успіх та задоволеність власним життям, а також вказують на власне авторство щодо формування своєї особистості та свого життя [1; 3]. Для з'ясування потенційної здатності до самопроекування використано методи анкетування та стандартизованого інтерв'ю, питання яких спрямовані на визначення за суб'єктивною оцінкою задоволеності та авторства себе і свого життя.

У цілому вибірку емпіричного дослідження склали 200 осіб віком від 18 до 56 років, серед яких 59 % чоловіків та 41 % жінок. Загальну вибірку респондентів сформовано із чотирьох груп, які містять по 50 осіб:

1. Особи, для яких здоров'я і краса тіла є необхідною професійною складовою. Серед них професійні спортсмени, актори, зокрема аніматори, та люди, які мають професію, що вимагає

фізичних навантажень: шахтарі, професії пов'язані з альпінізмом, занурюванням на глибину тощо.

2. Особи, для яких заняття спортом та приділення уваги власному тілу не викликане професійною необхідністю, але становить значну частину їхнього життя впродовж багатьох років.

3. Особи, які мали тілесні зовнішні чи внутрішні травми, що стали на заваді повноцінного життя, і, на час дослідження, успішно пройшли реабілітацію (післяреабілітаційний період триває не менше 3 років).

4. Учасники АТО, які також мали тілесні травми, і, пройшовши реабілітаційний курс, повернулись до звичайного повсякденного життя.

Характеристика методики дослідження.

Особливості семантичного простору сприйняття та розуміння власного тіла, що є складовою оцінки власного тіла, його образу, досліджено за допомогою методу семантичного диференціалу.

Не завжди усвідомлене сприйняття тіла, його характеристик, ставлення до нього утруднює його опис у різних оповідях, зокрема наративах. Варто з'ясувати індивідуальні системи конотативних значень, які функціонують в буденній індивідуальній свідомості людей, які мають певний тілесний досвід, та через призму яких відбивається сприйняття суб'єктом власного тіла і тілесних характеристик інших оточуючих його людей. З їх допомогою стає можливим вивчення не завжди усвідомлених особливостей індивідуального сприйняття власного тіла, яке є включеним у процес рефлексії людиною власного тілесного досвіду. Таке вивчення є можливим з допомогою психосемантичних методів. При семантичній обробці матеріалу дослідження головна увага приділяється неусвідомленим процесам, які відбуваються на ранніх етапах сприйняття навколишнього та закарбовуються у певних мовних іграх (термін Л. Бергштейна). Техніка семантичного диференціалу дозволяє визначити феноменологічне багатство смислових, емоційних, мотиваційних, усвідомлюваних і неусвідомлюваних складових

суб'єктивного образу тіла, при опису якого необхідне глибоке проникнення в смисловий простір груп індивідів, у яких по різному сформовані рефлексивні процеси.

Як вважає Ч. Осгуд, під керівництвом якого у 1952 році був розроблений метод семантичного диференціалу, дана техніка дозволяє вимірювати конотативне значення, тобто той стан, який слідує за сприйняттям символу-подразника і передувє осмисленим операціям із символами. Конотативне значення пов'язане з особистісним смислом, соціальними установками, стереотипами та іншими емоційно насиченими, слабо структурованими і мало усвідомленими формами комунікації. Його близьким аналогом в понятійному апараті психології є поняття особистісного смислу.

За методом семантичного диференціалу вимірювані об'єкти, поняття, зображення (у нашому випадку вербальні характеристики тіла) оцінюються за кількома біполярними градуйованими шкалами, полюси яких задані вербальними антонімами. Оцінки понять за різними шкалами корелюють між собою, і за допомогою факторного аналізу вдається виділити пучки таких взаємопов'язаних шкал, тобто згрупувати їх у фактори. Психологічним механізмом, що пояснює взаємозв'язок і угруповання шкал в чинники, Ч. Осгуд вважав явище синестезії.

Синестезія – психологічний феномен, який ґрунтується на виникненні відчуття однієї модальності під впливом подразника іншої модальності. Перехід від ознак, заданих шкалами, до факторів фактично є побудовою семантичного простору. Фактор можна розглядати як смисловий інваріант змісту шкал, що входять до нього, і є формою узагальнення прикметників-антонімів, на базі яких будується семантичний диференціал, а його факторна структура відображає структуру антонімії в лексиці. Угруповання шкал в фактори дозволяє перейти від опису об'єктів за допомогою ознак, заданих шкалами, до більш узагальненого та компактного опису категорій-факторів.

Наявні на сьогодні дослідження тілесності та поодинокі дослідження тілесного досвіду не дають вичерпного та ємного списку ознак (понять, факторів) сприйняття та ставлення до тіла, які можна було б закласти до шкал семантичного диференціалу. З

іншого боку, задані шкали можуть нав'язувати респонденту розчленування досліджуваного феномену (сприйняття власного тіла), яке не значиме для нього. Тому, для з'ясування необхідних та достатніх ознак для опису характеристик тіла для створення методики семантичного диференціалу спочатку застосовано метод асоціативного експерименту.

В асоціативному експерименті прийняли участь 100 досліджуваних (по 25 осіб із зазначених основних груп загальної вибірки дослідження) віком від 18 до 55 років, серед яких 50 жінок та 50 чоловіків. Опитаним особам була надана інструкція, за якою їм необхідно за одну хвилину написати будь-яку ознаку, яка характеризує їхнє тіло. Серед наданих респондентами ознак було багато слів, які повторювались (наприклад, характеристики «слабке/сильне», «красиве/некрасиве» зустрічались у протоколах майже усіх досліджуваних). Тож, узагальнення наданих респондентами ознак за синонімічними зв'язками та визначення їх семантичних антонімів, дозволило сформуванати список із 45 шкал, які характеризують розуміння тіла. Ознаки тіла та антонім до них наведені у Таблиці 1.

Таблиця 1. Ознаки розуміння тіла за результатами асоціативного експерименту

№ п/п	Ознака	Антонім до виділеної ознаки
1	хороше	погане
2	сильне	слабке
3	активне	пасивне
4	некрасиве	красиве
5	розслаблене	збуджене
6	повільне	швидке
7	хаотичне	впорядковане
8	мінливе	стійке
9	рухоме	нерухоме
10	просте	складне
11	звичайне	таємниче

12	обмежене	необмежене
13	мале	велике
14	легке	тяжке
15	холодне	тепле
16	уразливе	захищене
17	добре	зле
18	вільне	скуте
19	боязливе	сміливе
20	фрагментарне	цілісне
21	хворе	здорове
22	неуспішне	успішне
23	динамічне	статичне
24	ніжне	грубе
25	далеке	близьке
26	чуже	своє
27	дружелюбне	вороже
28	байдуже	чутливе
29	природне	штучне
30	крихке	міцне
31	працьовите	ледаче
32	невпевнене	впевнене
33	лицемірне	щире
34	молоде	старе
35	сите	голодне
36	наповнене	порожнє
37	тьмяне	яскраве
38	іраціональне	раціональне
39	відтворююче	творче
40	відкрите	закрите
41	кероване	імпульсивне
42	мінливе	постійне
43	втомлене	бадьоре
44	покірливе	протестуюче
45	таке, що дає	таке, що бере

Із визначених 45 шкал сформовано методику семантичного диференціалу із семибальною системою оцінки.

Аналіз результатів емпіричного дослідження.

Розроблену методику семантичного диференціалу запропоновано всім 200 досліджуваним із описаної вище вибірки.

За результатами опитування здійснено факторний аналіз за допомогою методу головних компонент і факторного обертання «Equamax», яке на відміну від обертань «Varimax» і «Quartimax», спрямоване на спрощення інтерпретації як факторів, так і змінних одночасно.

Для інтерпретації за критерієм Кайзера обрано 12 факторів. За цим критерієм в інтерпретації опускаються фактори, які пояснюють менше за 1 % частки сукупної дисперсії. Здійснене дослідження передбачає не лише зменшення числа ознак, які характеризують розуміння власного тіла, а й пояснення особистісних смислів такого розуміння шляхом розкладання факторів на складові. Тому, логічно було б при інтерпретації факторів не обмежувати їхню кількість. Втім, виділені 12 факторів пояснюють майже 86 % сукупної дисперсії та включають всі виділені 45 ознак. Тому, вважаємо за доцільне обмежитись інтерпретацією означеної кількості факторів.

До першого фактору, який пояснює 7,8 % сукупної дисперсії, у порядку їх навантаження на цей фактор, та з урахуванням знаку (при від'ємному значенні навантаження в опис фактору включений антонім ознаки) ввійшли наступні ознаки: близьке (0,863), впорядковане (0,638), сите (0,510), кероване (0,503), раціональне (0,426), впевнене (0,424), протестуюче (0,415), чутливе (0,412). Об'єднання визначених ознак указує на розуміння тіла як контрольованої субстанції. Тому, назовемо цей фактор як «контрольованість тіла».

Другий фактор (7,4 %) включає: яскраве (0,851), добре (0,625), дружелюбне (0,537), чутливе (0,526), раціональне (0,494), ніжне (0,454). В описі цього фактора, дев'ятого, десятого та одинадцятого використані ознаки, які є більш позитивними. Фактор вка-

зує на розуміння тіла за його зовнішніми характеристиками, які сприймаються оточуючими. Надамо назву фактору «зовнішні характеристики».

Третій фактор (7,4 %) включає такі ознаки: легке (0,839), мале (0,689), ніжне (0,618), голодне (0,533), боязливе (0,430), покірливе (0,423), просте (0,402). Фактор вказує на розуміння тіла як піддатливого до різного виду впливів. Назвемо його «піддатливість до впливів».

Четвертий фактор (7,3 %) включає ознаки: вільне (0,780), бадьоре (0,725), складне (0,616), покірливе (0,557), фрагментарне (0,492). Фактор підкреслює розуміння варіативної динамічності тіла, тому назвемо його «варіативна динамічність».

П'ятий фактор (7,2 %) включає ознаки: збуджене (0,735), природне (0,658), швидке (0,559), міцне (0,503), цілісне (0,425), захищене (0,409). Вказує на розуміння активності тіла у контексті підтримання у ньому здоров'я, назвемо його: «активність тіла у підтриманні здоров'я».

Шостий фактор (7,2 %) включає ознаки: рухоме (0,818), сильне (0,800), працьовите (0,674), шире (0,411). Вказує на відчуття активності тіла у контексті освоєння нових функцій та способів життєздійснення, його назвемо «активність тіла в освоєнні нових функцій».

Сьомий фактор (7,2 %) включає ознаки: відкрите (0,887), своє (0,597), хороше (0,503), раціональне (0,474), дружелюбне (0,473). Визначені ознаки вказують на сприйняття виключно позитивного контексту тіла у власному життєздійсненні. Назвемо цей фактор: «позитивне відчуття тілесності».

Восьмий фактор (7,1 %) включає ознаки: творче (0,795), хворе (0,703), старе (0,612), таке, що дає (0,508), обмежене (0,486). Фактор вказує на розуміння незахищеності тіла у забезпеченні життєдіяльності та життєздійснення. Надамо цьому фактору назву: «незахищеність тіла у забезпеченні життєдіяльності».

Дев'ятий фактор (7,0 %) включає ознаки: активне (0,822), красиве (0,530), шире (0,476), успішне (0,471), впевнене (0,416), стійке (0,415), мале (0,402). Розуміння активності тіла у контексті

створення його бажаного образу, який за стандартами соціуму вказує на успішну особистості. Назвемо цей фактор: «активність тіла у формуванні іміджу особистості».

Десятий фактор (6,9 %) включає ознаки: тепле (0,883), природне (0,472), сміливе (0,455), успішне (0,426), чутливе (0,406), постійне (0,400). Ознаки, об'єднані цим фактором, вказують на розуміння функції тіла у забезпеченні позитивно-комфортного самосприйняття. Назвемо цей фактор: «конгруентність тіла позитивному самосприйняттю».

Одинадцятий фактор (6,9 %) включає ознаки: динамічне (0,904), стійке (0,650), успішне (0,542), швидке (0,434), захищене (0,416). Характеризує розуміння стабільності тіла, яке постійно здатне до удосконалення. Назвемо фактор: «стабільність тіла в удосконаленні».

Дванадцятий фактор (6,4 %) включає ознаки: звичайне (0,921), порожнє (0,616), некрасиве (0,582). Визначенні три ознаки вказують на те, що тілу надається не першочергова вартість у життєздійсненні особистості. Назвемо цей фактор «незначимість тіла».

Визначені 12 факторів указують на особливості відчуття, сприйняття та розуміння тіла особами, які певним чином рефлексують власний тілесний досвід та мають потенційну здатність до самопроектування. Ці характеристики вказуються не завжди усвідомлено, тобто мають не денотативне, а конотативне значення і складають семантичний простір сприйняття тіла.

Висновки. Семантичний простір сприйняття та розуміння тіла в осіб, які здатні до рефлексії власного тілесного досвіду і самопроектування особистості, є досить широким і може складатися із 12 незалежних конструктів, серед яких відчуття і розуміння: контрольованості тіла; його зовнішніх характеристик; піддатливості тіла до впливів; варіативної динамічності тіла; активності тіла у підтриманні здоров'я; активності тіла в освоєнні нових життєвих функцій; позитивного відчуття власної тілесності; незахищеності тіла у забезпеченні життєдіяльності; активності тіла у формуванні іміджу особистості; конгруентності тіла позитивному самосприйняттю; стабільності тіла в його удосконаленні; незначимості тіла.

Література

1. Гуцол С. Ю. Самопроектування у лімінальні періоди життя студентської молоді / С. Ю. Гуцол // Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія [Електронний ресурс] / Н.В.Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2016. – С. 189–197. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>.

2. Тищенко П. Д. «Дано мне тело...» / П. Д. Тищенко // Человек. – 1990. – № 3. – С. 41–49.

3. Чепелева Н. В. Самопроектування особистості у контексті постнекласичної психології / Н. В. Чепелева // Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія [Електронний ресурс] / Н. В.Чепелева, М. Л. Смульсон, О. В. Зазимко, С. Ю. Гуцол [та ін.] ; за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка–15. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/704560/>.

References

1.Hutsol S.Yu. (2016) *Samoproektuvannya u liminal'ni periody zhyttya student's'koyi molodi* [Self-design in the limiting periods of student youth life]. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori - Self-design of personality in a discursive space*. Chepeleva N. V. (Ed.) Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

2.Tishchenko P.D. (1990) «Dano mne telo...» [«A body is given to me ...»]. *Chelovek – Person*, 3, 41–49 [in Russian].

3. Chepeleva N. V. (2016) *Samoproektuvannya osobystosti u konteksti postneklasych noyipsykhohohiyi* [Self-designing personality in the context of post-class psychology]. *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori –Self-design of personality in a discursive space*. Chepeleva N. V. (Ed.) Kyiv : Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/704560/> [in Ukrainian].

Актуальні проблеми психології Т.2. Вип. 10.2017. ISSN 2072–4772